

Bibliografia

„Przegląd Zachodni” 3-2019

Małgorzata Dąbrowska, Rola instytutu Zachodniego w konstruowaniu Ziemi Lubuskiej jako nowego regionu 1945-1948

Czubiński A., *Instytut Zachodni (1944-1986)*, Poznań 1987.

Dolański D., Ewolucja regionalnej historiografii na środkowym Nadodrzu po 1945 roku, „Rocznik Lubuski” t. 32, cz. 1, 2006.

Hackmann, J. *Strukturen und Institutionen der polnischen Westforschung (1918-1960)*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung“ 50 (2001), s. 230-55.

Hinrichsen K., *Die Erfindung der Ziemia Lubuska. Konstruktion und Aneignung einer polnischen Region 1945-1975*, Göttingen 2017.

Hroch M., *Regional Memory: Reflections on the Role of History in (Re)Constructing Regional Identity*, w: *Frontiers, Regions and Identities in Europe – (Thematic work group. 5. Frontiers and identities; 4)*, red. S. G. Ellis, R. Eßer, J. Berdah, M. Řezník, Pisa 2009.

Instytut Zachodni w dokumentach, wybór i oprac. A. Choniawko, Z. Mazur, Poznań 2006.

Instytut Zachodni. 50 lat, Poznań 1994.

Jasiński J., *Kwestie pojęcia Ziemi Odzyskane*, w: *Ziemi Odzyskane/Ziemi Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*, red. A. Sakson, Poznań 2006.

Kaczmarczyk Z., Tucholka Z., Zajchowska S., *Ziemia lubuska organiczną częścią Wielkopolski*, w: „Przegląd Zachodni” nr 1, 1948.

Kiec O., *Od Marchii Wschodniej (Ostmark) do Ziemi Lubuskiej. Kilka uwag o konstruowaniu regionu i regionalnej polityki pamięci*, w: *Ziemia Lubuska. Rozważania o historii i tożsamości regionu*, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, J. Zięba, Zielona Góra 2014.

Kiec O., *Pęknięta tożsamość. Ziemia Lubuska pomiędzy historycznymi tradycjami Śląska i Nowej Marchii*, w: *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, Zielona Góra, Gorzów 2015

Kiełczewska M., Grodek A., *Odra-Nisa. Najlepsza granica Polski*, Poznań 1945.

Kiełczewska M., *O lewy brzeg Odry*, „Przegląd Zachodni” 1945, nr 2-3.

Kiełczewska M., *Pomorze czy Prusy?*, „Przegląd Zachodni” 1946, nr 1.

Krygowski B., Zajchowska S., *Ziemia Lubuska. Opis geograficzny i gospodarczy*, Poznań 1946.

- Krzoska M., *Für ein Polen an Oder und Ostsee. Zygmunt Wojciechowski (1900-1955) als Historiker und Publizist*, Osnabrück 2003.
- Kulesza M., *Rozważania na temat regionu geograficzno-historycznego*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, tom 3 (2014), s. 27–48
- Kulesza M., *Rozważania na temat regionu geograficzno-historycznego*, w: „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, tom 3 (2014).
- Kutrzebianka A., *Kraków wobec zagadnień zachodnich*, w: „Przegląd Zachodni” nr 6, 1946.
- Labuda G., *Przynależność terytorialna Ziemi Lubuskiej w XII i XIII wieku*, *Roczniki Historyczne* 35, 1969.
- Mazur Z., *Antenaci. O politycznym rodowodzie Instytutu Zachodniego*, Poznań 2002.
- Nowacki M., *Strukturalna koncepcja regionu historycznego Jerzego Topolskiego. Szkic problematyki*, w: *Historia. Kultura. Muzeum*, red. A. Maksymowicz, Zielona Góra 2012.
- O lewy brzeg Odry*, oprac. M. Kiełczewska, M [L.] Gluck, Z. Kaczmarczyk, pod red. Z. Wojciechowskiego, Poznań 1946.
- Oseńkowski Cz., *Obraz tożsamości Lubuszan*, w: *Historia. Kultura. Muzeum*, red. A. Maksymowicz, Zielona Góra 2012.
- Pietrowicz A., *Organizacja „Ojczyzna” 1939-1945*, w: red. Z. Mazur, A. Pietrowicz, „Ojczyzna” 1939-1945. *Dokumenty. Wspomnienia. Publicystyka*, Poznań 2004.
- Piotrowski B., *Dorobek naukowy Instytutu Zachodniego*, „Przegląd Zachodni” 2004, nr 2.
- Regionalität als historische Kategorie. Ostmitteleuropäische Perspektiven*, red. S. Jagodzinski, A. Kmak-Pamirska, M. Řezník, Osnabrück 2019.
- Rozenkranz E., *Geneza miasta Lubusza*, „Przegląd Zachodni” 1953, nr 9/12, s. 278-309.
- Rymar D., *Ukształtowanie się Ziemi Lubuskiej jako jednostki administracyjnej w świetle sprawozdań pełnomocników rządu (luty – lipiec 1945)*, „Rocznik Lubuski” t. 31, cz. 2, Zielona Góra 2005.
- Rymar E., *Klucz do ziem polskich, czyli dzieje Ziemi Lubuskiej aż po jej utratę przez Piastów i ugruntowanie władzy margrabiów brandenburskich*, Gorzów Wielkopolski 2007.
- Sakson A., *Wielki symbol polskiej klęski, czyli uwagi o demitologizacji Ziem Odzyskanych i marginalizacji Ziem Zachodnich i Północnych*, w: *"Ziemie Odzyskane". W poszukiwaniu nowych narracji*, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 145-153.
- Samsonowicz H., *Historia regionalna*, w: *Małopolska. Regiony. Regionalizmy. Małe ojczyzny*, t. 13, red. Z. Noga, Kraków 2011.

Schmiechen-Ackermann D., Schaarschmidt T., *Regionen als Bezugsgröße in Diktaturen und Demokratien*, w: *Regionalismus und Regionalisierungen in Diktaturen und Demokratien des 20. Jahrhunderts*, COMPARATIV 13 (2003), H. 1, red. D. Schmiechen-Ackermann, P. Behrens, F. Hadler, T. Schaarschmidt, Leipzig 2003, s 7-19.

Spors J., *Przynależność administracyjna ziem nad środkową Odrą i dolną Wartą w XII i I. połowie XIII w.* Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” 1986, nr 1.

Szczaniecki M., *Wkład Instytutu Zachodniego w badania nad Ziemią Lubuską i jej dziejami*, „Przegląd Zachodni” 1955, nr 3-4.

Szczegóła H., *Przeobrażenia ustrojowo-społeczne na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1947*, Poznań 1971.

Tumolska H., *Mitologia Kresów Zachodnich w pamiętnikarstwie i beletrystyce polskiej (1945-2000)*, Toruń 2007.

Tureczk M., *Ziemia Lubuska na Środkowym Nadodrzu*, w: M. Tureczek, *Ziemia Lubuska. Społeczny wymiar dialogu o przeszłości tożsamości*, Międzyrzecz – Wschowa – Zielona Góra 2014.

Wasilkiewicz K., *Templariusze i Joannicy w biskupstwie lubuskim XIII – XVI w.*, Gniezno 2016.

Wojciechowski Z., *Słowo wstępne*, w: *Dolny Śląsk*, t. 1, seria *Ziemie Staropolski*, Poznań 1948.
Województwo zielonogórskie. Monografia geograficzno-gospodarcza, red. F. Barciński, B. Krygowski, S. Zajchowska, Poznań 1961.

Zajchowska S., *Nad środkową Odrą i dolną Wartą*, Warszawa 1959.

Zajchowska S., *Osiągnięcia nauki polskiej w zakresie badań nad Ziemią Lubuską*, „Przegląd Zachodni” nr 11-12, 1954.

Ziemia Lubuska, seria *Ziemie Staropolski* t. III, red. M. Szczaniecki, S. Zajchowska, Poznań 1950.

Krzysztof Wasilewski, Między Nową Marchią a Wołyniem. O lokalnej polityce historycznej i pamięci zbiorowej mieszkańców Gorzowa Wielkopolskiego

Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa 2008.

Biskupska K., *Pamiętam, że... O społecznej konstrukcji pamięci mieszkańców miast Ziemi Zachodnich i Północnych na przykładzie Wrocławia*, „Opuscula Sociologica” 2017, nr 1.

Czarnuch Z., *Gorzowski „Trakt”*, „Przegląd Zachodni” 1995, nr 3.

- Czarnuch Z., *Niemcy w Gorzowie Wlkp. 1945-1950 (cz. 2)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, nr 4.
- Czarnuch Z., *Niemcy w Gorzowie Wlkp. 1945-1950 (cz.1)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996.
- Domke R., *Ziemie Zachodnie i Północne w propagandzie lat 1945-1948*, Zielona Góra 2010.
- Erl A., *Kultura pamięci. Wprowadzenie*, Warszawa 2018.
- Frąckowiak-Skrobała T., Lijewska T., Wróblewska G., *Gorzów Wielkopolski. Przeszłość i terażniejszość*, Poznań 1964.
- Halbwachs M., *Spoleczne ramy pamięci*, Warszawa 2008.
- Jędrzejczak T., *Przemówienie z okazji odsłonięcia „Dzwonu Pokoju”*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2007, nr 14.
- Kamińska K., *Landsberg an der Warthe - Gorzów Wielkopolski*, „Pro Libris” 2009, nr 1.
- Kończal K., Wawrzyniak J., *Provincializing memory studies. Polish approaches in the past and present*, „Memory Studies” 2018, vol. 11, issue 4.
- Kostkiewicz-Górska G., Zielińska D., *Bibliografia zawartości Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego oraz innych wydawnictw Archiwum Państwowego i Towarzystwa Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości w Gorzowie Wlkp. za lata 1994-2013*, Gorzów Wielkopolski 2013.
- Kruszona L., *Gorzów, miasto wskrzeszone*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2002, nr 9.
- Kula M., *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002.
- Kwaśniewicz W., *Nowe impulsy w socjologicznych badaniach społeczności ziem zachodnich i północnych*, „Przegląd Zachodni” 1991, nr 2.
- Le Goff J., *Historia i pamięć*, Warszawa 2007.
- Leder A., *Prześniona rewolucja*, Warszawa 2014.
- Lewandowski P., *Tożsamość lokalna Gorzowa. Między niemieckim dziedzictwem a polską codziennością*, „Przegląd Zachodni” 2012, nr 1.
- Linkowski Z., *W Gorzowie*, w: *Samozwańcze konsulaty. Rzecz o emocjonalnym stosunku Niemców i Polaków do tego samego skrawka ziemi*, oprac. Z. Czarnuch, Witnica-Gorzów 2013.
- Napiórkowski M., *Polityka pamięciowych analogii*, „Res Publica” 2017, nr 3.
- Nijakowski L.M., *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*, Warszawa 2008.
- Nowakowska Z., *Z dziejów Polskiego Związku Zachodniego w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1945-1948*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1998, nr 5.

- Nycz R., *PRL: pamięć podzielona, społeczeństwo przesiedlone*, „Teksty Drugie” 2013, nr 3.
- Pytlak M., *Gorzowska fontanna na Starym Rynku w świetle nadzoru archeologicznego prowadzonego w czasie jej remontu w 2010 roku. Glosa do historii ratusza*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2012, nr 19.
- Ricoeur P., *Pamięć, historia, zapomnienie*, Kraków 2012.
- Rymar D.A., *Gorzów Wielkopolski – miasto na Ziemiach Zachodnich*, „Przegląd Zachodni” 2002, nr 3.
- Rymar D.A., *Pogranicze santockie na przełomie epok*, w: Z. Mazur (red.), *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań 1997.
- Rymar E., *Historia polityczna i społeczna Nowej Marchii w średniowieczu (do roku 1535)*, Gorzów Wlkp. 2015.
- Saryusz-Wolska M., *Wprowadzenie*, w: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, Kraków 2009.
- Skoczylas Ł., *Pamięć społeczna miasta – jej liderzy i odbiorcy*, Warszawa 2014.
- Smolarkiewicz E., *„Przerwana” tożsamość. Odtwarzanie i tworzenie tożsamości w społeczeństwach postimigracyjnych*, Poznań 2010.
- Smolarkiewicz E., *Kształtowanie tożsamości lokalnej na Ziemi Lubuskiej*, „Przegląd Zachodni” 2005, nr 3.
- Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006.
- Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4.
- Szpociński A., *Nośniki pamięci, miejsca pamięci*, „Sensus Historiae” 2014, vol. XVII.
- Thompson J., *Media and modernity*, Cambridge 1995.
- Wasilewski K., *Przemiany pamięci zbiorowej na Ziemi Lubuskiej*, w: *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, (red.) T. Nodzyński, M. Tureczek, Zielona Góra – Gorzów Wlkp. 2015.
- Zelizer B., *Cannibalizing memory in the global flow of news*, w: *On media memory*, red. N. Motti, O. Meyers, E. Zandberg, New York 2011.
- Zysnarski J., *Ostatni dzień miasta L.*, „Ziemia Gorzowska” 1985, nr 3.
- Zysnarski J., *Ostatnie dni miasta L., pierwsze dni miasta G.*, „Ziemia Gorzowska” 1995, nr 9.

Paweł Migdalski, Początki polskiego zainteresowania wczesnośredniowieczną przeszłością Kołobrzegu(do końca lat 50. XX w.

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu

Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego

Archiwum Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Galla Anonima w Kołobrzegu

J. Frankowski, Wspomnienia byłego aktywisty powiatu kołobrzесьkiego / 1946-1961/, maszynopis.

J. Frankowski, Dziesięć lat pracy niefachowego bibliotekarza na Pomorzu Zachodnim 1949-1959, maszynopis.

Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Archiwum Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu

Apel do społeczeństwa miasta i powiat kołobrzесьkiego

Teczka Sprawozdania z działalności Muzeum Oręża Polskiego 1963-1973

Zeszyt Inwentarz 14.9.1957

Archiwum Państwowe w Koszalinie

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Kołobrzegu

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Urząd Wojewódzki Szczeciński

Archiwum Zachodniopomorskiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Koszalinie

Teczka: Budzistowo, pow. Kołobrzeg, stanowisko 1.

Teczka Kołobrzeg tzw. „dom Schlieffen’ów” Gierczak 28.

Muzeum Regionalne w Szczecinku, archiwum

Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu

J. Sokołowska, „Kazimierz Ślaski. Historyk i archiwista”, maszynopis pracy magisterskiej, Poznań 2010.

Literatura i źródła publikowane

Anderson B., *Wspólnoty wyobrażeniowe, Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków 1997.

Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu, red. M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski, Poznań 2000.

Bastowska K., *Polityka władz wobec zabytkowych obiektów sakralnych Pomorza Środkowego w latach 1945-1966 – mity, niedomówienia, półprawdy*, w: *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945-1989*, red. P. Knap, T.

- Ceynowa, Szczecin 2011.
- Bittner K., *Piosenka w służbie propagandy. Festiwal Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu 1968-1989*, Poznań 2015.
- Dondzik M., *Sztuka i ideologia – kolorowe filmy Veita Harlana z okresu III Rzeszy*, w: *Konstelacja Szczecin. Aktorzy szczecińscy i kino okresu międzywojennego*, red. R. Skrycki, Szczecin 2011.
- Dudź J., *85 lat Muzeum Regionalnego w Szczecinku*, „Szczecineckie Zapiski Historyczne” 2000, nr 4.
- Dudź J., *Muzeum w Szczecinku – jego historia i perspektywy*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne” 1984, nr 14.
- Eitner H.-J., *Kolberg. Ein preußischer Mythos 1807/1945*, Berlin 1999.
- Filip H., *Frankowski Jan*, w: *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement III*, red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010.
- Filipowiak W., *Główna problematyka i wyniki badań archeologicznych na Pomorzu Zachodnim nad tysiącleciem państwa polskiego*, w: *Dwudziestolecie nauki polskiej na Pomorzu Szczecińskim 1946-1966*, red. L. Babiński, H. Lesiński, Szczecin 1968.
- Frankowski J., *Dziesięć lat pracy niefachowego bibliotekarza na Pomorzu Zachodnim (1949-1959)*, „Bibliotekarz” 1966 (R. 23), nr 6.
- Frankowski J., *Kołobrzeg i okolice*, Warszawa 1949.
- Frankowski J., *Kołobrzeg*, „Ziemia” 1949 (23), nr 2.
- Frankowski J., *Lokalizacja grodu i podgrodzi z czasów Chrobrego i Krzywoustego w Kołobrzegu*, „Z Otchłani Wieków” 1960 (t. 26), nr 3.
- Frankowski J., *Pierwsza siedziba biskupstwa pomorskiego (powiat kołobrzegi)*, w: *Rocznik-Informator Pomorza Zachodniego 1945-1948*, red. W. Goszczyński, Szczecin 1948.
- „Głos Koszaliński” 23-24.10.1954 r.
- Golonka-Czajkowska M., *„Gdzie moi żołnierze, tam i ja”. Postać Emilii Gierczak w heroicznym micie o zdobyciu Kołobrzegu*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010.
- Hensel W., *Z przygotowań do polskiego Tysiąclecia*, „Z Otchłani Wieków” 1958 (24), z. 4.
- Jakimowicz R., *O położeniu słowiańskiego Kołobrzegu w świetle poszukiwań terenowych w r. 1947*, „Z Otchłani Wieków” 1951(20), z. 7-8.
- Jasiński J., *Kwestia pojęcia Ziemi Odzyskane*, w: *Ziemi Odzyskane / Ziemi Zachodnie i Północne 1945-2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*, red. A. Sakson, Poznań 2006.

- Jednodniówka „Kołobrzeg” 1945 18.III. 1947 Miasto – Port – Uzdrowisko – Powiat, Kołobrzeg 1947.*
- Kabaciński D., „*Głos Podlasia*” – nieznaną epizod z życia Jana Frankowskiego, „*Bibliotekarz Zachodniopomorski*” 2009, nr 3-4.
- Konarski B., *Ich pasją była turystyka*, Koszalin 1983.
- Konarski B., *Jan Ignacy Frankowski*, „*Jantarowe Szlaki*” nr 2 (25), kwiecień-czerwiec 1982.
- Konwicky T., *Wschody i zachody księżycy*, Warszawa 1990.
- Kostrzewski J., *Śp. Roman Jakimowicz*, „*Z Otchłani Wieków*” 1951 (20), z. 3-4.
- Kośnik J., *Lubelski etap działalności Witolda Hensla*, „*Archeologia Polski*” 2007 (t. 52), z. 1-2.
- Kowalenko W., *Najdawniejszy Kołobrzeg (VIII-XIII w.)*, „*Przegląd Zachodni*” 1951, nr 7/8.
- Krasucki E., *Zaślubiny z morzem – powojenny mit założycielski Kołobrzegu. Kilka uwag wokół nieco wstydlivej historii, w: Kołobrzeg i okolice poprzez wieki*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010.
- Kroczyński H., *Organizacja i dzieje muzeum w Kołobrzegu*, „*Koszalińskie Zeszyty Muzealne*” 1971, nr 1.
- Kroczyński H., *Polacy w walce o Kołobrzeg 1807*, Warszawa 1969.
- Kroczyński H., *Powojenny Kołobrzeg 1945-1950. Wybór źródeł*, Kołobrzeg 2004.
- Kroczyński H., *Wojsko Polskie na Pomorzu Zachodnim i Krajnie w 1807*, Warszawa 1990.
- Kroczyński H., *Zaślubiny Polski z morzem*, Kołobrzeg 1999.
- Kubasiewicz M., Gawlikowski J., *Szczątki zwierzęce z wczesnośredniowiecznego grodu w Kołobrzegu*, Szczecin 1965.
- Labuda G., *Jestem Kaszubą w Poznaniu*, w: idem, *Zapiski kaszubskie, pomorskie i morskie. Wybór pism*, Gdańsk 2000.
- Labuda G., *Poznańska Księga Tysiąclecia o początkach państwa polskiego po upływie półwiecza*, w: *Początki Państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia*, red. K. Tymieniecki, Poznań 2002 (wyd. 2; wyd. 1: Poznań 1962).
- Leciejewicz L., *Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1955 r.*, „*Sprawozdania Archeologiczne*” t. 3, s. 119-130.
- Leciejewicz L., *Dzieje badań archeologicznych*, w: *Kołobrzeg. Wczesne miasto nad Bałtykiem*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Warszawa 2007 (Origines Polonorum, t. II).
- Leciejewicz L., *O położeniu grodu „najbliższego morzu” w Kołobrzegu*, w: *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski... oblata*, Poznań 1963.
- Leciejewicz L., *Piastowski Kołobrzeg*, „*Żołnierz Polski*” 1960, nr 11.

- Leciejewicz L., *Początki Kołobrzegu w świetle ostatnich badań*, „Szczecin” 1960, nr 1-2.
- Leciejewicz L., Solek Z., *Z badań nad krajobrazem naturalnym wczesnośredniowiecznego Kołobrzegu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” R. 9, nr 3.
- Leciejewicz L., *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Kołobrzegu w 1954 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 1.
- Leciejewicz L., *W Kołobrzegu i nie tylko. Fragmenty wspomnień z lat 1953-1960*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010.
- Leciejewicz L., *W sprawie lokalizacji grodu i podgrodzi w Kołobrzegu*, „Z Otchłani Wieków” 1960, t. 26, nr 3.
- Leciejewicz L., *Wczesnopolski Kołobrzeg w świetle ostatnich badań archeologicznych*, „Dawna Kultura” t. 3.
- Leciejewicz L., *Wczesnośredniowieczny Kołobrzeg*, „Slavia Antiqua” t. 7, 1960.
- Leciejewicz L., *Wykopaliska w Kołobrzegu i ich historyczna wymowa*, „Głos Koszaliński” 1956 (R. 5), nr 47, 48.
- Leciejewicz L., Łosiński W., *Badania archeologiczne w Kołobrzegu w 1958 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 11, s. 43-57.
- Leciejewicz L., Łosiński W., Tabaczyńska E., *Kołobrzeg we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1961.
- Łosiński W., Tabaczyńska E., *Z badań nad rzemiosłem we wczesnośredniowiecznym Kołobrzegu*, Poznań 1959.
- Madajczyk P., *Polska myśl zachodnia w polityce komunistów polskich*, „Przegląd Zachodni” 1997, z. 3.
- Mazur Z., *Między ratuszem, kościołem i cmentarzem*, w: *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 1997.
- Mazur Z., *O legitymizowaniu przynależności Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski*, w: *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945-2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*, red. A. Sakson, Poznań 2006.
- Migdalski P., *Die Feldzüge des Bolesław Schiefmund nach Belgard und Kolberg und die Anfänge der symbolischen Inbesitznahme Pommerns durch Polen*, „Studia Maritima” 2018, nr 31.
- Migdalski P., *Elżbieta Kazimierzówna w Szczecinku. Przyczynek do dziejów pamięci stosunków polsko-pomorskich w średniowieczu i ich znaczenia w Polsce Ludowej*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2017 (32), z. 2.
- Migdalski P., *Fragmenty dziejów muzeum drawskiego po 1945 roku. Przyczynek do losów*

- muzealnictwa i dziedzictwa pomorskiego po II wojnie światowej*, w: *Drawsko Pomorskie i okolice poprzez wieki. Studia i szkice. Odłona druga*, red. E. Krasucki, Drawsko Pomorskie 2017.
- Migdalski P., *Między nauką, mitem, a propagandą. Przeszłość Wolina w polskich badaniach oraz w życiu małego miasta na ziemiach zachodnich w okresie Polski Ludowej* (w druku).
- Migdalski P., *Słowiańszczyzna północno-zachodnia w historiografii polskiej, niemieckiej i duńskiej*, Wodzisław Śląski 2019.
- Migdalski P., *Wizyta polskich naukowców w Szczecinie i w Wolinie w 1935 roku*, „Roczniki Historyczne” 2018 (84).
- Mitkowski J., *Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski*, Poznań 1946.
- Patan J., *Moje lata sześćdziesiąte. Kołobrzeg 1960-1969, część pierwsza*, Kołobrzeg 2009.
- Piotrowska E., *Kultura współczesnego Kołobrzegu*, w: *Dzieje Kołobrzegu (X-XX wiek)*, red. H. Lesiński, Poznań 1965.
- Polskie Tysiąclecie, Uchwała Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego akceptowana na posiedzeniu Rady Państwa w dn. 12 lutego 1960 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1960 (67), z. 1.
- Prusak M., *Obraz walk o Kołobrzeg w 1945 roku w audycjach Radia Koszalin w latach 1953-1989*, w: *Polifonia pamięci. Między niemiecką przeszłością a polską teraźniejszością. Kołobrzeg 1945-2015*, red. R. Ptaszyński, J. Suchy, Szczecin 2017.
- „Przegląd Archeologiczny” 2017, t. 65.
- Ptaszyński R., *Między strachem a nadzieją. Kołobrzeg i okolice w latach 1945-1948*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010.
- Rębkowski M., *Archeologia w kołobrzesckim muzeum*, w: *50 lat Muzeum Orlęza Polskiego w służbie historii i kultury. Wydawnictwo jubileuszowe*, red. B. Polak i in., Kołobrzeg 2013.
- Rębkowski M., *Badania milenijne na Pomorzu Zachodnim. Przebieg, znaczenie, skutki*, „Przegląd Archeologiczny” 2017 (t. 65).
- Rębkowski M., *O uwarunkowaniach i znaczeniu badań archeologicznych prowadzonych przy odbudowie kołobrzesckiej Starówki*, w: *Odbudowa miast Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej. Wybrane problemy*, red. P. Migdalski, Wodzisław Śląski–Stargard 2018-2019 (w druku).
- Romaniuk Z., *Aleksander Józef Stafiniński*, w: *Słownik biograficzny białostocko-lomżyńsko-suwałski*, z. 3, red. A. Dobroński, Białystok 2005.

- Romanow Z., *Kreowanie „polityki pamięci” na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-2000*, Poznań 2002 (Zeszyty Instytutu Zachodniego nr 24/2002).
- Rosik S., *Reinbern – Salse Cholbergiensis aecclesice episcopus*, w: *Salsa Cholbergiensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Kołobrzeg 2000.
- Rybicki H., *W Polsce Ludowej*, w: T. Gasztold, H. Kroczyński, H. Rybicki, *Kołobrzeg. Zarys dziejów*, Poznań 1979.
- Schröder U., *Veit Harlans „Kolberg“*. *Der letzte „Großfilm” der UFA*, w: *Konstelacja Szczecin. Aktorzy szczecińscy i kino okresu międzywojennego*, red. R. Skrycki, Szczecin 2011.
- Skrzypek I., *Przedchrześcijański posąg kamienny, tzw. „Belbuk”*, „Szczecineckie Zapiski Historyczne” 2011, nr 5.
- Skrzypek I., *Z historii muzealnictwa środkowopomorskiego*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne” 1997, z. 21.
- Strauchold G., *Myśl zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945-1957*, Toruń 2003.
- Ślaski K., *Dzieje ziemi kołobrzesckiej do czasów jej germanizacji*, Toruń 1948 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 1946, R. 51, z. 1).
- W PGR Budzistowo zniszczono bezcenne wykopaliska*, „Głos Koszaliński” nr 165, z dn. 11.07.1963.
- Watrak J., Sawicka A., *Die polnische Lyrik nach 1945 über Kolobrzeg (Kolberg). Eine Anmerkungen*, „Pommersches Jahrbuch für Literatur“ 2007, nr 2.
- Wawrzyniak J., *Die Westgebiete in der Ideologie des polnischen Kommunismus. Symbolik und Alltag am Beispiel der Soldatensiedler*, w: *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*, hrsg. P.O. Loew, Ch. Pletzing, T. Serrier, Wiesbaden 2006.

Marceli Tureczek, Dziedzictwo kulturowe na tle przemian społeczno-gospodarczych zachodniej Polski w latach 70. I 80. XX wieku

Materiały archiwalne

APZG: *Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze, Wydział ds. Wyznań*, sygn. 3134.

EZA: *Evangelisches Zentralarchiv Berlin, Ausschus für die Rückführung der Glocken e. V.*, sygn. 52/158, 52/167.

PKF: *Polska Kronika Filmowa*, nr 44/52, 19A/58, 6B/70.

Opracowania

- Bielinis-Kopeć B., *Zniszczenia miast Ziemi Lubuskiej w 1945 roku i ich konsekwencje dla współczesnych przestrzeni miejskich*, w: *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, Zielona Góra - Gorzów Wlkp. 2015, s. 13-28.
- Czemer O., *Zabytki Śląska w Polsce dyktatury proletariatu*, w: *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, red. A. Tomaszewski, Warszawa, 2000, s. 59-72.
- Cziomer E., *Zarys historii powojennych Niemiec 1945-1995*, Kraków 1997.
- Foltyn T., (2000) *Zniszczenie zabytkowego śródmieścia Nysy*, „Śląsk Opolski” nr 2 (39), Opole, s. 13-18.
- Frątczak E., Strzelecki Z. (red.), *Demografia i społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych 1945-1995. Próba bilansu*, Warszawa 1996.
- Golka M., *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa 2009.
- Halicka B., *Polski Dzik Zachód. Przymusowe migracje i kulturowe osvajanie Nadodrza 1945-1948*, Kraków 2015.
- Kociuba J., *Legendy Pomorza. Podania, baśnie i opowieści prawdziwe z terenów Księstwa Pomorskiego*, Szczecin-Stargard 2017.
- Kowalczyk J. (red.) , *Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski*, Warszawa 1995.
- Kowalski S., *Zabytki słuszne i niesłuszne. Ze wspomnień konserwatora*, „Siedlisko” 2006, nr 2, s. 7-16.
- Krawczyk M., *Architektura dawnej Nysy*, w: *Historia lokalna na przykładzie Ziemi Nyskiej*, Nysa 2014, s. 64-85.
- Kwilecki A., *Z badań nad stereotypami Niemca w Polsce i Polaka w NRD i RFN*, „Studia Prawnicze, Ekonomiczne i Socjologiczne” 1978, nr 4, s. 201-219.
- Labuda A. S., *Niemieckie dziedzictwo historyczno-artystyczne w Polsce. Sądy, stereotypy i opinie po II wojnie światowej*, „Artium Quaestiones” 1997, nr VIII, s. 5-25.
- Małachowicz E., *Architektura odbudowanych ośrodków miast historycznych*, w: *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, red. A. Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 45-58.
- Małyszka A., *Ewangelickie pozostałości w Poznańskim*, „Biuletyn IPN” 2004, nr 3, s. 70-73.
- Mazur Z. (red.), *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań 1997.

- Mazur Z., *O adaptacji niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań 2001.
- Mazurkiewicz D., *Spór o prawo własności kościelnych majątków ponemieckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1973*, „Studia Paradyskie” 2006, nr 16, s. 221-240.
- Merta Staszczuk A., *Niechciane dziedzictwo. Nieruchomości zabytkowe na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*, Warszawa 2018.
- Musekamp J., *Między Stettinem a Szczecinem. Metamorfozy miasta od 1945 do 2005*, Poznań 2013.
- Muszyński J., *Z doświadczeń w służbie konserwatorskiej*, w: *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 1997, s. 231-256.
- Nodzyński T., Tureczek M. (red.), *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, Zielona Góra - Gorzów Wlkp. 2015.
- Osekowski Cz., *Ziemie Odzyskane w latach 1945-2005*, Zielona Góra 2006.
- Rudiak R., *Baśnie, legendy i podania Ziemi Lubuskiej. Szkic monograficzny*, Zielona Góra 2018.
- Rymaszewski B., *Motywacje polityczne i narodowe związane z zabytkami*, w: *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, red. A. Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 81-96.
- Rymaszewski B., *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005.
- Sakson A., *Obraz Polski i Polaków w działalności "Ziomkostwa Prusy Wschodnie" (Landsmannschaft Ostpreussen)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1983, nr 2-3, s. 267-277.
- Skórzyńska I., Wachowiak A., *Cmentarze nieistniejących cmentarzy. Między obowiązkiem oddawania szacunku zmarłym i polityczną dyspozycją ich pamięci*, w: *Ziemia skrywa kości. Zapomniane krajobrazy pamięci - cmentarze protestanckie w Wielkopolsce po 1945 roku*, red. J. Kołacki, I. Skórzyńska, Poznań 2017, s. 61-80.
- Szreta J., *Historia archeologii na Ziemiach Odzyskanych 1925-1960*, (2014) mps., <http://www.academia.edu> [dostęp: 10. 02. 2019 roku]
- Traba R., *Historia - przestrzeń dialogu*, Warszawa 2006)
- Tureczek M., *Niechciane zabytki na Ziemi Lubuskiej. Kościoły poewangelickie w świetle wybranych akt PWRN w Zielonej Górze*, „Studia Zachodnie” 2011, t. 13, s. 327-353.

Tureczek M., *Układ urbanistyczny Międzyrzecza w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia. Przemiany i problemy w zakresie ochrony historycznego miasta*, w: *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, Zielona Góra - Gorzów Wlkp. 2015, s. 29-48.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury i muzeach, (Dz. U. 1962 nr 10 poz. 48).

Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 roku o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski (Dz. U. nr 16, poz. 156).

Wolff-Powęska A. (red.), *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989*, Poznań 1993.

Wóycicki K., *Niemiecki rachunek sumienia. Niemcy wobec przeszłości 1933-1945*, Wrocław 2004.

Zagórska B., Polak T., *Płyną lata, giną zabytki - z prof. Tadeuszem Polakiem rozmawia Bożena Zagórska*, w: *Dylematy sąsiedztwa*, t. 2, Warszawa 2002.

Zarycki T., *Etosy regionalne a tożsamość narodowa - pole gry*, w: *Polskie etosy regionalne i ich znaczenie z perspektywy ogólnonarodowej*, red. J. Szomburg, M. Wandałowski, Warszawa 2018, s. 13-21.

Ziemia Lubuska, Kraków 1970.

Zięba J., Tureczek M., *Przywracanie pamięci czy pamięć wybiórcza? Kilka refleksji wokół akcji porządkowania zabytkowych nekropolii ewangelickich na przykładzie cmentarza w Brójcach, woj. lubuskie*, w: *Społeczeństwo obywatelskie a ochrona zabytków na pograniczu polsko-niemieckim*, red. P. Zalewski, B. Bielinis-Kopeć. Gubin 2014, s. 243-258.

Ziółkowski J., *Socjologiczne aspekty przemian ludnościowych na Ziemiach Zachodnich*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1962, 24(3), s. 255-284.

Wojciech Kucharski, Rękopis Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich autorstwa abp. Bolesława Kominka

Źródła

Archiwum Akt Nowych, Urząd do spraw Wyznań, sygn. 78/41, Botschaft der polnischen Bischöfe an Ihre deutschen Brüder in Christi Hirtenamt, 28 X 1965 r.

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, Stefan Wyszyński, Pro memoria, 1965 r.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Spuścizna po ks. Franciszku Mączyńskim, sygn. KsFm 11.

Historisches Archiv des Erzbistums Köln, sygn. R 32048/65, Botschaft der polnischen Bischöfe an Ihre deutschen Brüder in Christi Hirtenamt, 18 XI 1965 r.

Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie:

Gemeinsamer Hirtenbrief der polnischen Bischöfe an ihre deutschen Brüder im Christi Hirtenamt, Dezember 1965, rkps

Botschaft der polnischen Bischöfe an ihre deutschen Brüder im Christi Hirtenamt, Dezember 1965, mps/rkps.

»Aus eigenem Entschluss und in eigener Verantwortung ... ohne einen Auftrag von irgendeiner Seite«. *Römische Gespräche zwischen Alfred Sabisch und Erzbischof Kominek vor dem Briefwechsel der polnischen und deutschen Bischöfe 1965*, hrsg. J. Köhler, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte“ t. 63 (2005), s. 153-185.

Dokumenty, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, w: *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009, s. 207-381.

Nowak-Jeziorański J., Winowska M., *Korespondencja 1955-1989*, oprac. i wstępem opatrzył A. Nowak, Wrocław 2016.

Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w chrystusowym urzędzie pasterskim, oprac. W. Kucharski, konsultacja filologiczna J. Giel, P. Przybylska-Moskwa, w: *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009, s. 383-430.

Literatura

Białkowski M., *Protokoły konferencji Polskich Ojców Soborowych. Zbiór dokumentów 1962-1965*, Lublin 2009.

Czaczkowska E.K., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Karków 2013.

Czaczkowska E.K., *Nowe ustalenia w sprawie listów milenijnych biskupów polskich do episkopatów świata. Maria Winowska i kard. Stefan Wyszyński współautorami listów, w: 1966. Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2016, s. 131-148.

Czaczkowska E.K., *Rola kardynała Stefana Wyszyńskiego w powstaniu Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich. Nieznane dokumenty w Archiwum Prymasa Polski*, „Przegląd Zachodni” 2016, nr 3, s. 193-203.

- Dirks W., *Die Kirche greift ein. Drei 1965 er Modelle politischer Mahnungen*, „Frankfurter Hefte” 1965, nr 12, s. 819-82;
- Gawlitta S., *„Aus dem Geist des Konzils! Aus der Sorge der Nachbarn!”. Der Briefwechsel der polnischen und deutschen Bischöfe von 1965 und seine Kontexte*, Marburg 2016.
- Gieysztor A., [rec.] *Ludat Herbert, Bistum Lebus. Studien zur Gründungsfrage und zur Entstehung und Wirtschaftsgeschichte seiner schlesisch-polnischen Besitzungen. Weimar, Böhlhaus 1942*, „Przegląd Historyczny” t. 36 (1946), s. 169-174
- Heller E., *Dokument świętej naiwności*, „Res Publica” 1990, nr 4, s. 52-65
- Heller E., *Macht Kirche Politik. Der Briefwechsel zwischen den polnischen und deutschen Bischöfen im Jahre 1965*, Mainz 1992.
- Hummel K.-J., *Der Heilige Stuhl, deutsche und polnische Katholiken 1945–1978*, „Archiv für Sozialgeschichte” 2005, t. 45, s. 165–214.
- Kerski B., Kycia T., Żurek R., *„Przebaczamy i prosimy o przebaczenie”. Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza – kontekst – spuścizna*, Olsztyn 2006.
- Kucharski W., *Najważniejsze źródła archiwalne w badaniach kulis powstania Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich*, w: *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009, s. 165-179
- Kucharski W., *Czy kardynał Stefan Wyszyński był współautorem orędzia do biskupów niemieckich? Uwagi do rozważań Ewy K. Czackowskiej*, „Przegląd Zachodni” 2017, nr 1, s. 226-227.
- Ludat H., *Deutsch-polnische Beziehungen in Vergangenheit und Gegenwart*, „Europäische Begegnung”, t. 1965, nr 7/8, s. 412-419
- Madajczyk P., *Przebaczamy i prosimy o przebaczenie...*, „Więź” 1990, nr 9, s. 112-124.
- Madajczyk P., *Annäherung durch Vergebung. Die Botschaft der polnischen Bischöfe an ihre deutschen Brüder im Hirtenamt vom 18. November 1965*, „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1992, nr 40, s. 223-240;
- Madajczyk P., *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*, Warszawa 1994.
- Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll, et al., Warszawa 2010.
- Rydel J., *Nowe elementy mozaiki. Nieznane niemieckie dokumenty dyplomatyczne o Liście Biskupów z 1965 roku*, „Więź”, 2011, I, s. 103, s.

- Stehle H., *La Pologne tourmentée fête milléaire*, „Études”, 1966, nr 6, s. 789-800.
- Stehle H., *Der Vatikan und die Oder-Neiße-Grenze*, „Europa-Archiv” 1972, nr 16, s. 559–566;
- Stehle H., *Seit 1960: Der mühsame katholische Dialog über die Grenze*, w: *Ungewöhnliche Normalisierung. Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen*, Hrsg. W. Plum, Bonn 1984, s. 155-178.
- Stehle H., „*Versuchen wir zu vergessen*”. *Warum deutsche Bischöfe nicht gleich in die Hand der Polen einschlugen*, „Die Zeit”, 1990, nr 46
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.
- Żurek R., *Bolesław Kominek – autor orędzia pojednania biskupów polskich*, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll, et al., Warszawa 2010, s. 50-62.

Elżbieta Opilowska, Polsko-niemiecka współpraca transgraniczna – udana normalizacja?

Literatura

- Cross-Border cooperation in the EU*, European Union Flash-Eurobarometer 422 (2015).
- Dolińska K., Makaro J., Niedźwiecka-Iwańczak N., *Cud pogranicza? Zgorzelczanie, gubinianie i ślubiczanie o życiu w miastach podzielonych*, Kraków 2018.
- Feldman L. G., *The principle and practice of ‘reconciliation’ in German foreign policy. Relations with France, Israel, Poland and the Czech Republic*, “International Affairs” 1999, (75) 2, s. 333-356.
- Galasiński D., Meinhof U. H., *Looking across the river. German-Polish border communities and the construction of the Other*, “Journal of Language and Politics” 2002, 1, s. 53-58.
- Gołdyka L., *Pogranicze polsko-niemieckie jako przestrzeń socjalizacji*, Warszawa 2013.
- Gorzela G. J., Bachtler Kasprzyk M. (red.), *Współpraca transgraniczna Unii Europejskiej. Doświadczenia polsko-niemieckie*, Warszawa 2004.
- Guz-Vetter G., *Polsko-niemieckie pogranicze. Szanse i zagrożenia w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, Warszawa 2002.
- Harguindéguy J.-B., Hayword K., *The Institutionalization of the European Internal Cross-Border Cooperation Policy: A First Appraisal*, “European Planning Studies” 2012, s. 1-20.
- Hataley T., Leuprecht C., *Determinants of Cross-Border Cooperation*, “Journal of Borderlands Studies” 201833, 3, s. 317-328.
- Hataley T., Mason S. J., *Collective Efficacy Across Borders: The Case of Stanstead, Quebec and Derby Line, Vermont*, “Journal of Borderlands Studies” 2018, 33, 3, s. 433-444.
- Jajeśniak-Quast D., Stokłosa K., *Geteilte Städte an Oder und Neisse. Frankfurt (Oder) – Ślubice, Guben – Gubin, Görlitz – Zgorzelec 1945-1995*, Berlin 2000.

- Jańczak J., Musiał-Karg M. (red.), *Pogranicze polsko-niemieckie po 2004 roku. Nowa jakość sąsiedztwa?*, Toruń 2009.
- Jóskowiak K., *Polsko-niemiecka współpraca transgraniczna w procesie integracji europejskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 2009, nr 2, s. 11-22.
- Kamiński F., *Współpraca transgraniczna na pograniczu polsko-niemieckim wobec wschodniego rozszerzenia Unii Europejskiej*, w: W. Małachowski (red.), *Polska-Niemcy a rozszerzenie Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 291-293.
- Martinez O., *Border People. Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands*, Tucson 1998.
- Newman D., *On borders and power: A theoretical framework*, “Journal of Borderlands Studies” 2003, 18, 1, s. 13-25.
- O’Dowd L., *The Changing Significance of European Borders*, w: J. Anderson, L. O’Dowd, T. M. Wilson (red.), *New Borders for a Changing Europe. Cross-border Cooperation and Governance*, Routledge 2003, s. 13-36.
- Opiłowska E., *Kontinuitäten und Brüche deutsch-polnischer Erinnerungskulturen. Görlitz/Zgorzelec 1945-2006*, Dresden 2009.
- Opiłowska E., *Granica państwowa/ pogranicze*, w: A. Gall i in. (red.), *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego*, Wrocław 2015, s. 201-212.
- Opiłowska E., *Reconciliation through Europeanization. The case of the German–Polish border regions*, “Regional and Federal Studies” 2017, 27, 3, s. 283-304.
- Osekowski Cz., Szczegóła H. (red.), *Pogranicze polsko-niemieckie w okresie transformacji (1989-1997)*, Zielona Góra 1999.
- Paasi A., “A Borderless World”. *Is it Only Rhetoric or will Boundaries Disappear in the Globalizing World?*, w: P. Reuber, G. Wolkersdorfer (red.), *Politische Geographie. Handlungsorientierte Ansätze und Critical Geopolitics*, Heidelberg 2001, s. 133-145.
- Polacy i Niemcy. Dzieląca przeszłość, wspólna przyszłość? Wyniki Barometru Polska-Niemcy*, Instytut Spraw Publicznych, Körber Stiftung, Fundacja Konrada Adenauera 2018, www.kas.de [dostęp 15.01.2019].
- Roose J., Opiłowska E., *Microcosm of European Integration. The German-Polish border regions in transformation. Introduction*, w: E. Opiłowska, Roose J. (eds.), *Microcosm of European Integration. The German-Polish border regions in transformation*, Baden-Baden 2015, s. 7-15.
- Sakson A., *Specific nature of the Polish-German scientific cooperation in borderlands*, w: E. Opiłowska, Z. Kurcz, J. Roose (red.), *Advances in European Borderlands Studies*, Baden-Baden 2017, s. 239-249.
- Sampson R. J., *Neighborhood and Community: Collective Efficacy and Community Safety*,

„New Economy” 2004, 11, s. 106-113.

Schultz H., *Twin towns on the border as laboratories of European integration*, „ISIG Journal” 2009, t. 18, 3, 4, s. 157-166.

Scott J. W., *Borders, Border Studies and EU Enlargement*, w: D. Wastl-Walter (red.), *The Ashgate Research Companion to Border Studies*, Farnham 2011, s. 123-142.

Tomala M., *Deutschland – von Polen gesehen. Zu den deutsch-polnischen Beziehungen 1945-1990*, Marburg 2000.

Yoder J., *No Longer on the Periphery? German-Polish Cross-Border Relations in a New Institutional Context*, „German Politics and Society” 2008, 26, 3, s. 1-24.

Agnieszka Misiurska, Powstanie wielkopolskie 1818-1919 w świetle francuskiej i brytyjskiej prasy codziennej

Prasa

„Le Gaulois” 1918-1919

„Le Temps” 1918-1919

„Le Figaro” 1918-1919

„Le Petit Parisien” 1918-1919

„La Croix” 1918-1919

„The Globe” 1918-1919

„The Times” 1918-1919

„The Pall Mall Gazette” 1918-1919

„Daily Mirror” 1918-1919

Literatura

Ajnenkiel A., *Ustrój polityczny II Rzeczypospolitej*, w: *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Warszawa 1986.

Bierzanek R., *Państwo polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zachodnich 1917-1919*, Warszawa 1964.

Czubiński A., Grot Z., Miśkiewicz B., *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Zarys dziejów*, Warszawa – Poznań 1983.

Czubiński A., *Powstanie wielkopolskie 1918-1919. Geneza – charakter – znaczenie*, Poznań 2002.

Drozdowski M.M., *Ignacy Jan Paderewski. Zarys biografii politycznej*, Warszawa 1986.

Jastrząb Ł., *Raporty o antysemickich wystąpieniach w Polsce po I wojnie światowej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” z. 32, Kórnik 2015.

Jeziorny D., *Zszargana reputacja? Wizerunek odradzającej się Polski i kwestia żydowska na łamach amerykańskiej prasy*, „Przegląd Zachodni” 2018, nr 3 (368).

Kaczmarek R., *Historia Polski 1914-1989*, Warszawa 2010.

- Krasuski J., *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871-1945*, Wrocław 2008.
- Krasuski J., *Zagadnienie polskie w polityce Wielkiej Brytanii, Francji i Stanów Zjednoczonych w czasie I wojny światowej*, w: *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, red. J. Pajewski, współudział: J. Krasuski, G. Labuda, K. Piwarski, Poznań 1963.
- Misiurska A., *Pierwsze dni niepodległości Polski na łamach francuskiej prasy codziennej*, w: *Pierwsze dni niepodległości. Materiały z konferencji naukowej. Białystok 14-16 marca 2018 r.*, red. N. Filinowicz, P. Niziołek, Ł. Radulski, T. Wesołowski, Białystok 2018.
- Petsch W., *Narodowościowe problemy granicy polsko-niemieckiej*, w: *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, red. J. Pajewski, współudział: J. Krasuski, G. Labuda, K. Piwarski, Poznań 1963.
- Polak B., *1919. Powstanie wielkopolskie*, Warszawa 2015.
- Polska - Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, red. A. Tomczak, Warszawa 1983.
- Rezler M., *Powstanie wielkopolskie 1918-1919. Po stu latach*, Poznań 2018,
- Sierpowski S., *Aspekty międzynarodowe powstania wielkopolskiego 1918–1919*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 4.
- Walker J., *Words and the First World War: Language, Memory, Vocabulary*, London – New York 2017.
- Wapiński R., *Ignacy Paderewski*, Wrocław 1999.
- Wroniak Z., *Rola delegacji polskiej na Konferencję Paryską w ustaleniu polskiej granicy zachodniej*, [w:] *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*, red. J. Pajewski, współudział: J. Krasuski, G. Labuda, K. Piwarski, Poznań 1963.
- Netofgrafia
- Ch. Delporte, *1901-1944. Un parfum d'âge d'or...*, <http://expositions.bnf.fr/presse/arret/04.htm>
- ”Daily Mirror” <https://en.wikipedia.org>.
- <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk>.
- Les principaux quotidiens*, <http://gallica.bnf.fr>.
- <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk>.
- Donin S., *La lecture au jour le jour: les quotidiens à l'âge d'or de la presse*, <http://classes.bnf.fr/rendezvous/pdf/Fiche-presse1.pdf>.

Wacław Pagórski, Relacje z podróży dyplomatycznych. Pomijane źródło do badań nad niemieckim obrazem Polaków w XVII wieku

Źródła

- Matthias Bersohn, *Wybór Michała Korybuta na króla polskiego w Warszawie 1669 roku, podług niedrukowanego pamiętnika Jana Chrystiana Boineburg, posła nadzwyczajnego falografa Filipa Wilhelma Neuburskiego, przy Rzeczypospolitej Polskiej*, „Biblioteka Warszawska” III (1865), s. 528-538.
- Johann Christian Boineburg (1669): Gottschalk Eduard Guhrauer, *Die Königswahl in Warschau 1669*, w: *Meyer's Geschichts-Bibliothek für allgemeine Kunde des Kultur- und Völkerlebens. 24 Band II Theil*, New York 1840, s. 208-222.
- Caspar von Dornau (1620), *Relation der von den schlesischen fürsten und ständen im monat November und Dezember 1620 nach Warschau an den polnischen Landtag deputierten abgesandten*, w: H. Palm (red.), *Acta Publica. Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände. Band 3*, Breslau 1872, s. 276-308.
- Michael Heberer (1592), *Aegyptiaca Servitvs. Das ist/ Warhafte Beschreibung einer Dreyjährigen Dienstbarkeit/ So zu Alexandrien in Egypten ihren Anfang/ vnd zu Constantinopel ihr Endschaft genommen Mit zwo angehenckten Reisen/ die er nach seiner Dienstbarkeit/ in Vier Königreich/ Böhem/ Polen/ Schweden/ Dennemarckt ... vollbracht / Gott zu Ehren/ und dem Nechsten zur Nachrichtung/ in Drey unterschiedene Bücher außgetheilet/ und mit etlichen Kupfferstücken in Druck verfertiget Durch Michael Heberer von Bretten*, Heydelberg 1610.
- Conrad Jacob Hildebrandt (1656-1658), *Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656-1658)*. Hrsg, von Franz Babinger, Leiden 1937.
- Andreas von Jerin (1589, 1592): Konstantin von Jerin-Gesess, *Bischof Andreas von Jerin, Kaiser Rudolphs II. Gesandter in Polen 1589-96 ; Urkundlich nach Akten des K. K. Haus-Hof- u. Staats-Archivs zu Wien*, „Bericht der Wissenschaftlichen Gesellschaft Philomathie in Neisse“ (30) 1900, s. 1-102.
- Christian Friedrich Knauth (1697), *Diarium, was bey Abschickung der Ritterschaft und Städten des Churfrstenthumbs Schßen und incorporierten Landen zu Ablegung an S. Churf. Durchl zu Sachßen wegen erhaltener Königl. Pohnischen Dignität allerunterthänigsten Gratulation und offerirten Präsentis derer Herren Deputirten passiert ist [1697]*, „Dresdner Geschichtsblätter“ (4) 1897, s. 61-68.
- Erich Lassota von Steblau (1585-1594): Reinhold Schottin, *Tagebuch des Erich Lassota von Steblau Nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weicha'schen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben und mit Einleitung und Bemerkungen begleitet*, Halle 1866.

Georg Lichtfuss (1633): Otto Heinemann, *Des pommerschen Hoffraths Georg Lichtfuss Bericht über seine Sendung nach Grosspolen im Jahre 1633*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen“ (XVI) 1901, s. 145-187.

Jerzy Lichtfuss, *Relacja posła księcia Bogusława XIV z podróży do Wielkopolski w roku 1633*. Opracował i wydał Henryk Lesiński, Szczecin 1959.

August Mosbach, *Dwa poselstwa do Polski przez Ślązaki odprawione w latach 1611 i 1620*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 2 (1863), s. 191-321.

Olszowski A., *Censura candidatorum sceptri Polonici: ocena kandydatów do tronu polskiego*, Kraków 2014.

Christoph Leopold Schaffgotsch (1669): Janusz Woliński, *Relacja ambasadora K.L. Schaffgotscha o elekcji polskiej 1669 r.*, „Teki Archiwalne” 5 (1957), s. 131-172.

Georg Tectander (1602), *Kurtze und warhafftige beschreibung der Reiß. Von Prag aus/ Durch Schlesien/ Polen/ Moscau/ Tartareyen/ Bis an den Königlichen Hoff in Persien So von Georgio Tectandro von der Jabel/ mit verleihung Göttlicher hülffe Anno 1605. durch glück und unglück verrichtet worden ist*, Leipzig 1608.

Niklas von Warkotsch (1593): Stephan Heuss, *Beschreibung der Raiss in die Moskow so Herr Warbotsch gethan*, w: B.H. von Wichmann (red.), *Sammlung bisher noch ungedruckter kleiner Schriften zur aelteren Geschichte und Kenntnis des russischen Reichs. 1. Band*, Berlin 1820, s. 123-200.

Ulrich von Werdum (1670-1672): Silke Cramer (oprac.), *Das Reisejournal des Ulrich von Werdum (1670-1677): Kritische Edition eines Reiseberichtes*, Frankfurt am Main 1990.

Ulrich von Werdum, *Dziennik podróży 1670-1672; Dziennik wyprawy polowej 1671*. Oprac. Dariusz Milewski, tłum. Dalia Urbonaitė. Warszawa 2012.

Carl Valerius Wickhart (1675), *Moscowittische Reiß-Beschreibung Oder Außführliche Relation dessen, was sich Mit der Röm. Kays. Majestät Leopoldi I. ... In dem 1675sten Jahr denckwürdiges zugetragen Mit beygefügetem kurtzen Bericht von der Moscowitter Religion und deren Politischen Standt*, Wien 1677.

Wójcik Z., *Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana opisy Ukrainy*, Warszawa 1972.

Hasła słownikowe

Bieńkowski T., *Podróże*, w: T. Michałowska, B. Otwinowska, E. Sarnowska-Temeriusz (red.), *Słownik literatury staropolskiej: Średniowiecze, renesans, barok*, Wrocław 2002, s. 671-672.

- Dziechcińska H., *Diariusz*, w: T. Michałowska, B. Otwinowska, E. Sarnowska-Temeriusz (red.), *Słownik literatury staropolskiej: Średniowiecze, renesans, barok*, Wrocław 2002, s. 163-165.
- Gerndt H., *Reise*, w: K. Ranke, L. Baumann (red.), *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Berlin, New York 2004, s. 504-514.
- Jäger H.-W., *Reiseliteratur*, w: Jan-Dirk Müller (red.), *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft. Band III*, Berlin, New York 2003, s. 258-261.
- Ostrowski W., *Podróż*, w: G. Gazda, S. Tynecka-Makowska (red.), *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, Kraków 2006, s. 538-542.
- Schuster J., *Reisebericht*, w: D. Burdorf, Ch. Fasbender, B. Moeninghoff (red.), *Metzler Lexikon Literatur: Begriffe und Definitionen*, Stuttgart 2007, s. 640-641.

Opracowania

- Augustyniak U., *Historia Polski, 1572-1795*, Warszawa 2008.
- Bausinger H. (red.), *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München 1999.
- Blanke H.W., *Politische Herrschaft und soziale Ungleichheit im Spiegel des Anderen: Untersuchungen zu den deutschsprachigen Reisebeschreibungen, vornehmlich im Zeitalter der Aufklärung*, Waltrop 1997.
- Brenner P.J., *Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*, Tübingen 1990.
- Brenner P.J., *Einleitung*, w: idem (red.), *Der Reisebericht: Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main 1992, s. 7-13.
- Brenner P.J., *Die Erfahrung der Fremde. Zur Entwicklung einer Wahrnehmung in der Geschichte des Reiseberichts*, w: ibidem, s. 14-49.
- Chmielewska M., *Misja Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha na sejm elekcyjny w Rzeczypospolitej 1669 roku*, „Rocznik Jeleniogórski” (XXXIV) 2002, s. 87-94.
- Chynczewska-Hennel T., *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Wrocław 1993.
- Dziechcińska H., *Podróż - jej miejsce w świadomości społecznej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” (33) 1988, s. 27-51.
- Dziechcińska H., *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa 1991.
- Gintel J., *Cudzoziemcy o Polsce relacje i opinie. T. 1, Wiek X-XVII*, Kraków 1971.
- Griep W., *Reiseliteratur im späten 18. Jahrhundert*, w: Rolf Grimminger (red.) *Hansers Sozialgeschichte der Literatur*, München, Wien 1980, s. 739-764.

- Harbsmeier M., *Reisebeschreibungen als mentalitätsgeschichtliche Quellen: Überlegungen zu einer historisch-anthropologischen Untersuchung frühneuzeitlicher deutscher Reisebeschreibungen*, w: Antoni Mączak, Hans Jürgen Teuteberg (red.), *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte: Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung*, Wolfenbüttel 1982, 1-31.
- Keller A., Winfried Siebers, *Einführung in die Reiseliteratur*, Darmstadt 2017.
- Kessler W., *Kulturbeziehungen und Reisen im 18. und 19. Jahrhundert*, w: Wolfgang Kessler, Henryk Rietz, Gert Robel (red.), *Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert: Festschrift für Heinz Ischreyt zum 65. Geburtstag*, Berlin 1982, s. 263-290.
- Klein U., *Reiseliteraturforschung im deutschsprachigen Raum*, „Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte“ 3/87 (1993), s. 286-318.
- Kołodziej R., *Relacje polskich dyplomatów na dworze tureckim i ich wpływ na kształtowanie Imperium Osmańskiego w XVI-XVII wieku*, w: B. Rok (red.), *Tożsamość i odmienność*, Toruń 2011, s. 112-139.
- Konradova M., *Elekcje królów polskich w drugiej połowie XVII wieku oczyma dyplomatów cesarskich*, w: Mariusz Paweł Markiewicz, Dariusz Rolnik, Filip Wolański (red.), *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru - między prawami a obowiązkami*, Katowice 2016, s. 295-307.
- Kot S., *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Kraków 1919.
- Krzywy R., *Od hodoeporikonu do eposu peregrynackiego: Studium z historii form literackich*, Warszawa 2001.
- Krzywy R., *Wędrowki z Mnemozyne. Studia o topice dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa 2013.
- Jiří Kubeš et al., *V zastoupení císaře: Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640-1740*, Praha 2018.
- Kucharski A., *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków: Wrażenia z podróży i pobytu od XVI do początków XIX wieku*, Warszawa 2007.
- Kucharski A., *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013.
- Kuzio-Podrucki A., *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*, Bytom 2007.
- Leitsch W., *Die geheime Mission von Daniel Prinz im Herbst 1593*, w: Teresa Chynczewska-Hennel, et.al. (red.), *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI-XVIII w.*, Warszawa 1993, s. 67-76.

- Liske X., *Cudzoziemcy w Polsce L. Naker, U. Werdum, J. Bernoulli, J.E. Biester, J. J. Kausch*, Lwów 1876.
- Malinowski W.M., Styczyński J., *Polska i Polacy w literaturze francuskiej (XIV-XIX w.)*, Poznań 2016.
- Maurer M., *Reisen interdisziplinär – Ein Forschungsbericht in kulturgeschichtlicher Perspektive*, w: idem (red.), *Neue Impulse der Reiseforschung*, Berlin 1999, s. 287-410.
- Mikołajewska A., Zientara W., Maliszewski E., Śmigiel J. (red.), *Rzeczpospolita w oczach podróżników z Francji i Niemiec*, Warszawa 2014.
- Neuber W., *Der Reisebericht*, w: A. Schwarz, F. Simmler, C. Wich-Reif (red.), *Literarische und religiöse Textsorten und Textallianzen um 1500: Handbuch*, Berlin 2009, s. 209-220.
- Przyboś A., *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640-1673*, Kraków 2007.
- Rok B., *Staropolskie opisy podróży jako źródła historyczne*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 171 (2005), s. 519-524.
- Rok B., *Badania nad problematyką podróżowania w czasach wczesnonowożytnych*, „Częstochowskie Teki Historyczne” (1) 2010, s. 67-78.
- Rok B., *Percepcja rzeczywistości europejskiej staropolskich peregrynantów połowy XVIII wieku*, w: idem (red.), *Tożsamość i odmiennność*, Toruń 2011, s. 9-34.
- Rok B., *Wstęp*, w: idem (red.), *Staropolskie podróżowanie*, Kraków 2016, s. 7-15.
- Szarota E.M. (red.), Kersten A. (oprac.), *Die gelehrte Welt des 17. Jahrhunderts über Polen: zeitgenössische Texte*, Wien, München, Zürich 1972.
- Teuteberg H.J., *Der Beitrag der Reiseliteratur zur Entstehung des deutschen Englandbildes zwischen Reformation und Aufklärung*, w: Antoni Mączak, Hans Jürgen Teuteberg (red.), *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte: Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung*, Wolfenbüttel 1982, s. 73-113.
- Tygielski W., *Włosi w Polsce w XVI-XVII wieku: Utracona szansa na modernizację*, Warszawa 2005.
- Voß A., *Reisen erzählen. Erzählrhetorik, Intertextualität und Gebrauchsfunktionen des adligen Bildungsreiseberichts in der Frühen Neuzeit*, Heidelberg 2016.
- White A., *Obraz kultury Rzeczypospolitej w angielskich relacjach podróżniczych (koniec XVI i XVII wiek)*, Warszawa 2014.
- Wilder J.A., *Okiem cudzoziemca: ze wspomnień cudzoziemców o dawnej Polsce*, Warszawa 1959.

- Witkowski M.J., *Rywalizacja mocarstw europejskich w Polsce w latach 1669-1670 w ocenie cesarskiego posła Christopha Leopolda Schaffgotscha*, w: Ryszard Skowron (red.), *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku*, Kraków 2009, s. 407-419.
- Woliński J., *Poselstwo Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha na elekcję polską 1674 roku*, w: idem (red.), *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, Warszawa 1960, s. 100-125.
- Ziątkowski L., *Poselstwo Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha do Polski w latach 1667-1674. Przyczynek do organizacji i funkcjonowania poselstw austriackich w II połowie XVII w.*, „Sobótka” (43) (1) 1988, s. 31-48.
- Zientara W., *Sarmatia Europiana oder Sarmatia Asiana? Polen in den deutschsprachigen Druckwerken des 17. Jahrhunderts*, Toruń 2001.
- Zientara W., *Obcy o Rzeczypospolitej XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku” (X) 2009, s. 103-112.
- Zientara W., *Die Wahrnehmung Polens in den deutschen Kalendern des 17. Jahrhunderts*, w: Klaus-Dieter Herbst, Werner Greiling (red.), *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540-1850)*, Bremen 2018, s. 267-279.
- Zimmermann Ch. von, *Texttypologische Überlegungen zum frühneuzeitlichen Reisebericht: Annäherung an eine Gattung*, „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen“ H. 1/239 (2002), s. 1-20.
- Zins H., *Polska w oczach Anglików XIV-XVI wiek*, Lublin 2002.
- Ziober A., *Dziennik wizyt posła cesarskiego Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha jako przyczynek do wyjaśnienia przebiegu elekcji 1674 roku*, w: M. P. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański (red.), *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru - między prawami a obowiązkami*, s. 342-353.

Krzysztof Siwek, Sprawa granic Polski w latach 1939-1941 w świetle dokumentów ambasadora Anthony’ego J. Drexel Biddle’a

Źródła archiwalne

The National Archives and Records Administration, College Park:

RG 84 – Records of Foreign Service Posts of the Department of State

Poland Government in Exile (London), General Records, 1940-1944

Franklin D. Roosevelt Presidential Library, Hyde Park:

President's Secretary's File (1933-1945)

Biddle, Anthony J. Drexel, 1937-1944

Poland, 1939-1943

The Welles Report, 1940

The Historical Society of Pennsylvania, Philadelphia:

Anthony Joseph Drexel Biddle papers, Collection 3110

War - Reports on Events Leading to War (1940)

Correspondence and General Papers

Correspondence 1940-1941

The National Archives, London

FO 371/23097, Political Central Germany

FO 371/24470, Situation in Poland. Code 55, File 116

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Londyn

A.11.E/830 – Karta Atlantycka

A.12.49/St. Zj./1 – Stosunki polsko-amerykańskie

Źródła opublikowane

Foreign Relations of the United States (FRUS), General (1940)
(<http://digicoll.library.wisc.edu>).

Poland and the Coming of the Second World War. Diplomatic Papers of A.J. Drexel Biddle, Jr., United States Ambassador to Poland, 1937-1939, oprac. P.V. Cannistraro, E.D. Wynot, T.P.Kovaleff, Columbus 1976.

Poland in the British Parliament, 1939-1945. Documentary Material Relating to the Cause of Poland during World War II, Vol. I, ed. by W. Jędrzejewicz, New York 1946.

The American Presidency Project, (<https://www.presidency.ucsb.edu>).

The Great Powers and The Polish Question, 1941-1945. A Documentary Study in Cold War Origins, ed. by A. Polonsky, London, 1976.

Wspomnienia i dzienniki

Beck J., *Ostatni raport*, Warszawa 1987.

Ciechanowski J., *Przegrani zwycięzcy. Wspomnienia ambasadora Polski w Stanach Zjednoczonych w czasie II wojny światowej*, Kraków 2017.

Dyplomaci USA, 1919-1939, oprac. B. Grzeloński, Pułtusk 2004.

Mitkiewicz L., *Z generałem Sikorskim na obczyźnie*, Paryż 1968.

Pomian J., *Józef Retinger. Życie i pamiątki „szarej eminencji”*, Warszawa 1990.

Raczyński E., *W sojusznicy Londynie*, Londyn 1997.

Stroński S., *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939-1942*, t. I, oprac. J. Piotrowski, Nowy Sącz 2007.

Welles S., *The Time for Decision*, London 1944.

Opracowania

Batowski H., *Zachód wobec granic Polski, 1920-1940*, Łódź 1995.

Batowski H., *Z dziejów dyplomacji polskiej na obczyźnie (wrzesień 1939 – lipiec 1941)*, Kraków-Wrocław 1984.

Choiński J. A., *Skierujmy agresję Hitlera na Francję i Anglię!*, Warszawa 2016.

Gore J., *Send More Shrouds. The VI Attack on Guards Chapel 1944*, Barnsley 2017.

Krasuski J., *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919-1945*, Poznań 2000.

Mania A., *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Związku Radzieckiego w latach 1933-1941*, Warszawa 1987.

Osborn P. R., *Brytyjskie plany ataku na ZSRR, 1939-1941*, Warszawa 2007.

Pastusiak L., *Roosevelt a sprawa polska*, Warszawa 1980.

Piszczkowski T., *Między Lizboną a Londynem. Z sekretów dyplomacji polskiej w czasie drugiej wojny światowej*, Londyn 1979.

Siwek K., *Anthony J. Drexel Biddle wobec sytuacji międzynarodowej Polski w latach 1937-1939*, „Przegląd Zachodni”, nr 3 (368) 2018.

Tebinka J., *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej, 1939-1945*, Warszawa 1998.

Terry S. M., *Poland's Place in Europe. General Sikorski and The Origin of the Oder-Neisse Line, 1939-1943*, Princeton 1983.

Wandycz P., *Z Piłsudskim i Sikorskim. August Zaleski, minister spraw zagranicznych w latach 1926-1932 i 1939-1941*, Warszawa 19

Volker Wild, Jan Ferdinand, “...Not by the German people, but in the name of the German people”. Adenauer and the Narrative of the Centre Ground

1. Adenauer

1.1. Speeches/ statements (in chronological order)

Ansprache des Oberbürgermeisters Adenauer von der britischen Militärregierung ernannten Kölner Stadtverordneten-Versammlung, 1. Oktober 1945, in Konrad Adenauer, *Reden, 1917-1967, Eine Auswahl*, ed. Hans-Peter Schwarz (Stuttgart, 1975), 79-81.

Grundsatzrede des 1. Vorsitzenden der Christlich-Demokratischen Union für die Britische Zone in der Aula der Kölner Universität, 24. März 1946, in Konrad Adenauer, *Reden: 1917-1967, Eine Auswahl*, ed. Hans-Peter Schwarz (Stuttgart, 1975) 82-106.

Erste Regierungserklärung von Bundeskanzler Adenauer, 20. September 1949, in Konrad Adenauer, *Reden, 1917-1967, Eine Auswahl*, ed. Hans-Peter Schwarz (Stuttgart, 1975)153-169.

Erklärung der Bundesregierung, Deutscher Bundestag, 1. Wahlperiode, 18. Sitzung. Bonn, den 24. und 25. November 1949, in Schwarz, *Adenauer: Reden* 472-476.

Rede vor Vertretern der Kreisparteien der CDU in Rheinland und Westfalen, 13. Januar 1951, in Konrad Adenauer, *Reden: 1917-1967, Eine Auswahl*, ed. Hans-Peter Schwarz (Stuttgart, 1975),216.

Erklärung der Bundesregierung (Haltung der Bundesrepublik gegenüber den Juden), Deutscher Bundestag, 1. Wahlperiode, 165. Sitzung. Bonn, Donnerstag, den 27. September 1951", 6697-6698.

Ansprache vor dem Bundesparteiausschuss der CDU in Bonn (Bundeshaus), 6. September 1952, in Schwarz, *Adenauer: Reden*, 263-280.

Erste Beratung des Entwurfs eines Gesetzes über das Abkommen vom 10. September 1952 zwischen der Bundesrepublik Deutschland und dem Staate Israel, Deutscher Bundestag, 1. Wahlperiode, 252. Sitzung. Bonn, Mittwoch, den 4. März 1953, 12092-12096.

Im deutschen Volk hat der Nationalsozialismus keine Wurzel", Erklärung im Fernsehen zur Schändung der Synagoge in Köln, in Konrad Adenauer, *Reden, 1917-1967, Eine Auswahl*, ed. Hans-Peter Schwarz (Stuttgart, 1975), 409-410.

"Das jetzige Deutschland achtet alle Rassen und Völker," in *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* 23 (February 4, 1960): 213.

1.2. Conversations/ interviews (in chronological order)

"Bekenntnis zur Verpflichtung", Interview der Allgemeinen mit Bundeskanzler Dr. Adenauer von Karl Marx, in *Allgemeine Wochenzeitung der Juden in Deutschland* 4, no.33 (Düsseldorf, November 25,1949).

Hanns Jürgen Küsters, ed., *Adenauer: Teegespräche 1950-1954* (Berlin 1984)

Hanns Jürgen Küsters, ed. et al., *Adenauer: Teegespräche, 1955-1958* (Berlin, 1986), 295-297;

Hanns Jürgen Küsters, ed. et al., *Adenauer: Teegespräche, 1959-1961* (Berlin, 1988)

Aufzeichnung eines Gesprächs zwischen Bundeskanzler Adenauer und dem französischen Aussenminister Couve de Murville am 6. Januar 1960 in Bonn, in StBKAH, III/88.

Unterredung zwischen Adenauer und Ben Gurion am 14. März 1960 im Waldorf Astoria Hotel in New York, in StBKAH III, 88.

Günter Gaus im Gespräch mit Konrad Adenauer, Interview gesendet am 29.12.1965 im ZDF. Unkorrigiertes Manuskript, Interview Dr. Adenauer / Herr Schreiber (DER SPIEGEL), Freitag, 13. Mai 1966, 11.00 Uhr im Bundeshaus, in: StBKAH I/ 02.37

“Und das Heimweh der Leute nach Deutschland“, Interview Hermann Schreiber mit Konrad Adenauer [Interview of Hermann Schreiber with Konrad Adenauer], SPIEGEL, 21/1966 of May 16, 1966

1.3. Articles (in chronological order)

Konrad Adenauer, “Bilanz einer Reise: Deutschlands Verhältnis zu Israel,” in *Adenauer: Die letzten Lebensjahre, 1963-1967, Briefe und Aufzeichnungen, Gespräche, Interviews und Reden*, ed. Hans Peter Mensing, vol. 2, September 1965-April 1967 (Paderborn, Munich/Vienna/Zurich 2009), 240-245.

Konrad Adenauer, Bilanz einer Reise, Entwurf, in ACDP 07-001-10010.

Konrad Adenauer, “Mein Verhältnis zum jüdischen Volke,” in StBKAH I/02.37.

1.4. Letters (in chronological order)

Adenauer an Pastor Dr. Bernhard Custodis. 23. Februar 1946, in Hans-Peter Mensing, ed., *Adenauer: Briefe, 1945-1947* (Berlin 1983), 172-173.

Bescheinigung für DR. Walter Kühn, Berlin Steglitz, 22. April 1948, in Hans-Peter Mensing, ed., *Adenauer: Briefe, 1947-1949* (Berlin, 1984), 217.

2. Other Documents and Sources (in chronological order)

Aussprache über die Erklärung der Bundesregierung, Deutscher Bundestag 1. Wahlperiode, 6. Sitzung, Bonn, Mittwoch, den 21. September 1949, 1-56.

Marx an Bundesjustizminister Dehler am 11.11.1950, in BArch B 136/5862.

228. Kabinettsitzung am 17.6.1952 TOP C (“Kabinettsprotokolle” der Bundesregierung online).

Theodor Heuss, “Diese Scham nimmt uns niemand ab,” *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* 189 (December 2, 1952): 1655-1656

Protokoll der Sondersitzung des Bundeskabinetts am 6.1.1960, in BArch B136/36292.

Günter Buchstab, ed., *Konrad Adenauer: “Wir haben wirklich etwas geschaffen”, Die Protokolle des CDU-Bundesvorstands 1953-1957* (Düsseldorf 1990)

Günter Buchstab, ed., *Adenauer: “...um den Frieden zu gewinnen”. Die Protokolle des CDU-Bundesvorstands, 1957-1961* (Düsseldorf, 1994).

Erklärung der Bundesregierung über die antisemitischen Vorfälle, Deutscher Bundestag, 3. Wahlperiode, 103 Sitzung, Bonn, den 18. Februar 1960.

Presse- und Informationsamt der Bundesregierung an BM der Justiz 3.2.1960, Anlage, in BArch B 141/3179.

Auswärtiges Amt an alle diplomatischen und berufskonsularischen Auslandsvertretungen, 10.3.1960, in BArch B 136/4369.

Bundesregierung, ed., *Die antisemitischen und nazistischen Vorfälle. Weißbuch und Erklärung der Bundesregierung* (Bonn 1960)

Rede David Ben Gurions beim Mittagessen im Kibbuz Sde Boker zu Ehren seines Gastes Dr. Konrad Adenauer, 9.5.1966, in StBKAH, I/6.52.

Address by the Foreign Minister at a Luncheon in Jerusalem in Honour of Dr. Adenauer on 4 May 1966, in StBKAH I/6,52.

Hans Peter Schwarz, ed., *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966 Band 1:1. Januar bis 30. Juni 1966* (München 1997).

Yeshayahu A. Jelinek, ed., *Zwischen Moral und Realpolitik: Deutsch-israelische Beziehungen, 1945-1965, Eine Dokumentensammlung*, (Göttingen, 1997).

Rolf Vogel, ed., *Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Außenpolitik, Vol 1* (Munich, New York, London, Paris 1987).

Nahum Goldmann, *Staatsmann ohne Staat: Autobiographie* (Köln, Berlin 1970).

Helmut Kohl, "Ansprache im ehemaligen Konzentrationslager Bergen-Belsen am 21. April 1985," in *Erinnerung, Trauer, Versöhnung. Ansprachen und Erklärungen zum vierzigsten Jahrestag des Kriegsendes*, ed. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung (Bonn, 1985), 13-24.

3. Secondary Literature (in alphabetical order)

Ulrich Baumgärtner, *Reden nach Hitler. Theodor Heuss Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus* (Munich, 2001).

Pier Franco Beatrice, "Sünde V: Alte Kirche," in *Theologische Realenzyklopädie, vol. XXXII*, ed. Gerhard Müller (Berlin, New York, 2001), 389-395

Werner Bergmann and Rainer Erb, "Wie antisemitisch sind die Deutschen? Meinungsumfragen 1945-1994," in *Antisemitismus in Deutschland: Zur Aktualität eines Vorurteils*, ed. Wolfgang Benz (Munich, 1995), 47-63.

Helmut Dubiel, *Niemand ist frei von der Geschichte: Die nationalsozialistische Herrschaft in den Debatten des Deutschen Bundestages* (Munich, 1999).

- Norbert Frei, *Vergangenheitspolitik: Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit* (Munich 2012).
- Phillip Gassert, "Zwischen Beschweigen und Bewältigen: Die Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus in der Ära Adenauer," in *Epoche im Widerspruch: Ideelle und kulturelle Umbrüche der Adenauerzeit*, 25. *Rhöndorfer Gespräch*, ed. Michael Hochgeschwender (Bonn, 2011), 183-205.
- Constantin Goschler, *Schuld und Schulden: Die Politik der Wiedergutmachung für NS-Verfolgte seit 1945* (Göttingen, 2005).
- Niels Hansen, *Aus dem Schatten der Katastrophe: Die deutsch-israelischen Beziehungen in der Ära Konrad Adenauer und David Ben Gurion* (Düsseldorf 2002), 180.
- Knud von Harbou, *Als Deutschland seine Seele retten wollte: Die Süddeutsche Zeitung in den Gründerjahren nach 1945* (Munich, 2015).
- Yeshyahu A. Jelinek, "Political Acumen, Altruism, Foreign Pressure or Moral Debt. Konrad Adenauer and the Shilumin," in *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte vol. XIX*, eds. Shulamit Volkov and Frank Stern (Gerlingen, 1990), 77-102.
- Kai von Jena, "Versöhnung mit Israel? Die Deutsch-Israelischen Verhandlungen bis zum Wiedergutmachungsabkommen von 1952," in *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 34, no 4 (1986): 57-480.
- Heidrun Kämper, *Der Schulddiskurs in der frühen Nachkriegszeit. Ein Beitrag zur Geschichte des sprachlichen Umbruchs nach 1945* (Berlin, New York, 2005).
- Shida Kiani, "Zum politischen Umgang mit Antisemitismus in der Bundesrepublik: Die Schmierwelle im Winter 1959/1960," in *Erfolgsgeschichte Bundesrepublik. Die Nachkriegsgesellschaft im langen Schatten des Nationalsozialismus*, eds. Stephan A. Glienke, Volker Paulmann, Joachim Perels (Göttingen, 2006), 115-145.
- Hanns Jürgen Küsters, ed., *Adenauer, Israel und das Judentum: Rhöndorfer Gespräche*, vol. 20 (Bonn, 2004).
- Kristina Mayer, *Die SPD und die NS-Vergangenheit: 1945-1990*, (Göttingen, 2015)
- Hans-Peter Mensing, ed., *Adenauer im Dritten Reich* (Berlin, 1991).
- Robert G. Moeller, *War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany* (Berkeley, Los Angeles, London, 2001).
- Robert G. Moeller, "Deutsche Opfer, Opfer der Deutschen: Kriegsgefangene, Vertriebene, NS-Verfolgte, Opferausgleich als Identitätspolitik," in *Nachkrieg in Deutschland*, ed. Klaus Naumann (Hamburg 2001), 29-58.
- Hans-Peter Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg 1945-1963* (Munich, 1994).

- Frank Stern, *Im Anfang war Auschwitz: Antisemitismus und Philosemitismus im deutschen Nachkrieg* (Gerlingen, 1991).
- Michael Waldmann, "Sünde," in *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 9, ed. Michael Buchberger (Freiburg i. Br., 1937), Columns 895-905.
- Siegfried Weichlein, "Antikommunismus im westdeutschen Katholizismus," in *Der Antikommunismus in seiner Epoche. Weltanschauung und Politik in Deutschland, Europa und den USA*, eds. Norbert Frei and Dominik Rigoll (Göttingen, 2017), 124-138.
- Heinrich-August Winkler, *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte, Vol.2, vom "Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung* (Munich, 2000)
- Edgar Wolfrum, *Die Bundesrepublik Deutschland, 1949-1990* (Stuttgart, 2005).
- Michael Wolffsohn, "Globalentschädigung für Israel und die Juden? Adenauer und die Opposition in der Bundesregierung," in *Wiedergutmachung in der Bundesrepublik Deutschland*, eds. Ludolf Herbst and Constantin Goschler (Munich, 1989), 161-190.

Anna Hekert, Agata Łysakowska-Trzoss, Wpływ transformacji ustrojowej na estetykę i funkcje Polskiej Kroniki Filmowej na przykładzie sekwencji dotyczących wydarzeń z Marca '68, Grudnia '70 i Sierpnia '80

- Blumsztajn S., *Od nadziei Października do traumy Marca. Moje lata 60*, <http://wyborcza.pl/alehistoria/7,162654,23090456,od-nadziei-pazdziernika-do-traumy-marca.html> [dostęp: 11. lutego 2019]
- Cieśliński M., *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944-1994*, Warszawa 2006.
- Dziurak A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918-1989*, Warszawa 2010.
- Eisler J., *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna PRL*, Warszawa 2018.
- Eisler J., *Grudzień 70*. Warszawa 2000.
- Eisler J., *Grudzień 1970*, portal Rewolta Grudniowa 1970, <http://www.grudzien70.ipn.gov.pl/g70/historia/1642,Grudzien-1970-Jerzy-Eisler.html> [dostęp: 15 czerwca 2019].
- Eisler J., *Marzec 1968*, Warszawa 1991.
- Eisler J., *Polskie miesiące czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008.
- Eisler J., *Relacje władza, a społeczeństwo w czasie „polskich miesięcy”*, w:]*Spółeczeństwo PRL*, t. I, Poznań 2011.

- Friszke A., *Miejsce Marca 1968 wśród innych »polskich miesięcy«*, w: *Oblicza Marca 1968*, pod. red. K. Rokickiego, S. Stępnia, Warszawa 2004.
- Głowiński M., *Marcowe gadanie – komentarze do słów 1966-1971*, Warszawa 1991.
- Grzelczak P., *Poznański Czerwiec 1956. Walka o pamięć w latach 1956-1989*, Poznań 2016.
- Hendrykowski M., *Polska Kronika Filmowa*, w: *Historia polskiego filmu dokumentalnego 1945-2014*, t. 2 red. M. Hendrykowska, Poznań 2015.
- Jarosz A.B., *Marzec w prasie*, w: *Marzec 1968: trzydzieści lat później. Materiały z konferencji zorganizowanej pod patronatem prezydenta m. stoł. Warszawy przez Instytut Historyczny UW, Instytut Studiów Politycznych PAN oraz Żydowski Instytut Historyczny przy współpracy Wydawnictwa Naukowego PWN na Uniwersytecie Warszawskim 6 i 7 marca 1998*, 1: *Referaty*, red. M. Kula, P. Osęka, M. Zaremba, Warszawa 1998.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2003.
- Jędrzejki Ł., *Polska Kronika Filmowa w latach 1945-1968 jako medium partyjne: zarys problemu*, „Polityka i Społeczeństwo” 2017, nr 1 (15).
- Kochanowski J., *Tylnymi drzwiami. Czarny rynek w Polsce 1944-1989*, Warszawa 2015.
- Konopka A., H. Konopka H., *Leksykon historii Polski 1944-1997*, Warszawa 2003.
- Kracauer S., *Od Caligario do Hitlera. Z psychologii filmu niemieckiego*, Gdańsk 2009.
- Łysakowska-Trzoss A., *Docere, delectare, movere... Funkcja rozrywkowa Polskiej Kroniki Filmowej*, w: *Historia a media. Zbiór studiów*, t. 4, pod red. D. Gołaszewskiej-Rusinowskiej i M. Mielewskiej Toruń 2019.
- Misiak A., *Kinematograf Kontrolowany. Cenzura filmowa w kraju socjalistycznym i demokratycznym (PRL i USA)*, Kraków 2006.
- Nowak K.J., *Polska Kronika Filmowa w: Film. Kinematografia*, pod red. E. Zajička, Warszawa 1994.
- Orzeł J., *Polska Kronika Filmowa – dokument z dziejów propagandy*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne - tom VII. Obraz, dźwięk i smak w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2010.
- Przyłipiak M., *Poetyka kina dokumentalnego*, Gdańsk 2000.
- Rakowski M.F., *Dzienniki t.3 1967-1968*, Warszawa 1999.
- Sobolewski T., *Moment zerowy*, „Kino” 1990, nr 5.
- Szumski J., *Rozliczenia z ekipą Gierka*, Warszawa 2018.
- Wróżby z dnia dzisiejszego. Rozmowa z Tadeuszem Konwickim*, „Kino” 1991, nr 1.

Źródła

Informacja dotycząca aktualnych wydarzeń w kraju (wg. meldunków nadesłanych w godz. 8.00 - 17.00), Warszawa dnia 13 grudnia 1970 r., w: Grudzień 70 w dokumentach MSW, wybór, wstęp i opracowanie J. Eisler, Warszawa 2000.

Protokół nr 39 posiedzenia Biura Politycznego w dniu 10 czerwca 1967 r., w: Dokumenty do dziejów PRL Centrum Władzy Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970, Warszawa 2000.

Protokół nr 45 posiedzenia Biura Politycznego w dniu 24 października 1967., w: Dokumenty do dziejów PRL Centrum Władzy Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970, Warszawa 2000.

Przemówienie Władysława Gomułki podczas VI Kongresu Związków Zawodowych
<https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/628796,Wladyslaw-Gomulka-Nie-chcemy-by-w-naszym-kraju-powstala-piata-kolumna>

PKF 12b/68.

PKF 36a/80.

PKF 11/90.

PKF 35/90.

PKF 19/1994